

BRANISLAV ĐURĐEV

TURSKI PREVOD RUDARSKOG ZAKONA ZA NOVO BRDO
DESPOTA STEFANA LAZAREVIĆA

Na kongresu orijentalista u Parizu 1973. održao sam referat pod naslovom *Version turque de la loi minière du despote Stefan Lazarević*.¹ Ovaj rad sadrži taj referat, ali u znatno proširenom i dopunjenom obliku.

Srpski rudarski zakon ili »saski zakon« (Kanun-i Sas) — kako se on u turskim preradama naziva — prvi put je postao pristupačan naučnoj javnosti objavljivanjem jedne njegove turske prerade. Fehim Spaho je publikovao jednu kompilaciju turskih zakonskih spomenika iz vremena sultana Sulejmana Zakonodavca (1520—1566) u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1913. godine.² Prepisi tih zakona nalaze se u jednom rukopisnom zborniku turskih kanun-nama koji sam u jednom prikazu nazvao *Sarajevskim kodeksom kanun-nama*.³ Kao zbirka, taj kodeks je dosta kasno napravljen, negdje sredinom XVIII vijeka, ali je sastavljač prepisao samo jednu polovinu rukopisa, inače je dobar dio rukopisa starijeg datuma mehanički uklopljen u zbirku. Rukopis koji sadrži rudarske zakone spada u one dijele zbirke koje je sastavljač zbirke prepisao.

Rudarski zakoni u kodeksu kao cjelina nalaze se u trećem njegovom dijelu (list 110 v. do 129 v.) i predstavljaju kompilaciju od četiri posebne cjeline, od kojih je prva pod naslovom *Kanun ve tertibāt-i ma'ādin* (Rudarski zakon i uređenja) carska zapovijest od 943 (1536/7) godine. Zapovijest je upućena kadijama Novog Brda i Kratova, a uslijedila je poslije izvještaja *müfetiş*-a Omera, kadije iz Korče (Albanija). Ona propisuje mjere za popravku stanja u rudnicima Novog Brda i Kratova, budući da su se pojavili znaci opa-

¹ Ovom radu prilažem tekst toga referata umjesto rezimea. U tekst su unesene male izmjene i ispravke.

² F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, Glasnik Zem. muzeja XXV,

Sarajevo 1913, sv. 1, 127—149, sv. 2, 151—194.

³ B. Đurđev, *Sarajevski kodeks kanun-nama*, Prilozi za orij. filologiju VI—VII (1956—1957), 147—158.

danja u proizvodnji u tim rudnicima. Tekst koji slijedi sadrži dvije carske zapovijesti, od kojih je prva datirana (25. muharema 943) i nosi naslov *Kanun ve 'ibārāt-i ma'ādin* (Rudarski zakon i terminologija), a druga nedatirana i ima naslov *Kanun ve tertibāt-i šahî fi'l-ma'ādin* (Carski zakon i uređenje u rudnicima). Te dvije zapovijesti tumače i utvrđuju rudarske i topioničke zakonske odredbe, a prva još daje podatke o rudarskoj i topioničkoj terminologiji.

Posljednja cjelina je najobimnija i najvažnija. Ona predstavlja osnovni sadržaj kompilacije koja je kao rudarski zakoni cjelina. To je *Kanun-i kadimi-i Sas ve 'ādet-i nās-i ma'ādin* (Stari zakon i običaj rudara). Prema uvodnim riječima, sultan Sulejman je fermanom naredio da se u rudnicima postupa po saskom zakonu kako je od starina uveden, pa se zbog toga izlažu odredbe toga zakona. Tekst zakona u toj verziji se ponavlja; prvi dio (*Kanun-i Sas I*) sadrži 41 odredbu (*kanun*), a drugi dio, koji u rukopisu slijedi kao da se zakonski tekst nastavlja, isti zakon u nešto drukčijoj i opširnijoj redakciji (*Kanun-i Sas II*), 92 odredbe (*kanuna*).

Prema Konstantinu Jirečeku, piscu *Istorije Srba*, taj turski »stari saski zakon« je prevod srpske redakcije saskog rudarskog zakona.⁴ Vl. Skarić, koji je prvo objavio jedan turski rukopis o rudarskim poslovima i rudarskoj terminologiji,⁵ iskoristio je u jednoj svojoj monografiji, objavljenoj 1939. godine, turske rudarske zakone i druge turske spise da načini istorijsku rekonstrukciju starog rudarskog prava i tehnike u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni.⁶ Njegov postupak se osniva na pretpostavci da saski rudarski zakoni u turskoj redakciji potiču od srednjovjekovnih rudarskih zakona u Srbiji i Bosni. Skarić je bio mišljenja da je u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni postojalo više redakcija »saskog zakona«.⁷ Treba podvući da u to vrijeme nije bio poznat tekst saskog rudarskog zakona na srpskohrvatskom koji bi poticao iz srednjovjekovne Srbije ili iz srednjovjekovne Bosne, pa čak nije bio poznat ni siguran podatak u izvorima koji bi pokazivao da je u našim srednjovjekovnim zemljama prije uspostavljanja turske vlasti postojao takav zakon koji su Turci mogli preuzeti. U svojim studijama o srednjovjekovnom rudarstvu u Srbiji i Bosni M. Dinić je bio sklon da pomene zakona za rudarske gradove Novo Brdo i Srebrenicu iz vremena srpskih despota ne smatra dokazom da su to bili statuti tih gradova, nego da tumači da su to bile povelje sa povlasticama koje su date Dubrovčanima.⁸ Pretpostavka da su Turci preuzeli »saske zakone« kao zatečeno običajno pravo imala je svoja opravdanja.

⁴ K. Jireček, *Istorija Srba*, I knjiga, Beograd 1952 (izd. Izdavačko pred. NR Srbije), str. 286.

⁵ Vl. Skarić, *Stari turski rukopis o rudarskim poslovima i terminologiji*, Spomenik (Srp. kralj. akade-

mije) LXXIX, 62, Beograd 1936, 5—24.

⁶ Vl. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Beograd 1939 (izd. Srp. kralj. akademije, Posebna izdanja, knj. CXXXVII).

⁷ Isto, 4, 6.

Robert Anhegger u dodatku svojim priložima istoriji osman-skog rudarstva 1945. objavio je *Kanun-i Sas-i ma'âdin-i osmanî* (Saski zakon osmanskih rudnika).⁹ Prema Anheggeru, tekst toga zakona se nalazi u jednom *hüküm defteri* iz 932 (1525/6) godine. Navodno, iz tog originala je objavljen tekst. Međutim, faksimil koji je priložen i koji je služio za publikaciju teksta je iz *tahrir defteri* (popisnog deftera) za sandžak Vučitrn iz iste godine (Istanbul, Başvekâlet arşivi, Tapu-tahrir defterleri Nr 133). Taj »saski zakon« je dio *kanun-name* u tom defteru, dio koji nosi poseban naslov i vrijedi očigledno kao poseban zakon.¹⁰ Taj zakon sadrži 37 zakonskih članova, od kojih se 33 slažu sa *Kanun-i Sas* I i II u Sarajevskom kodeksu sadržanom, a donekle i po redosljedju članova.¹¹ Novo Brdo, najpoznatiji rudnik u srednjovjekovnoj Srbiji, pripao je za vrijeme turske vlasti sandžaku Vučitrn. Moglo bi se pretpostaviti da »saski zakon« u spomenutom defteru koji se odnosi na rudnike vučitrnskog sandžaka potiče od prevoda srpskog srednjovjekovnog rudarskog zakona za Novo Brdo i da su ga Turci već prilikom prvog popisa ili kasnije nešto preradili.¹² Međutim, upotreba termina *'âdet* na početku svake odredbe u tom zakonu navodi nas na zaključak da su Turci »saske zakone« koji se odnose na rudnike vučitrnskog sandžaka primili kao običajno pravo.

Kad je riječ o »saskim zakonima«, treba još spomenuti *Kanunname-i Sasî ki ma'âdinda icra olunur* (Saska kanun-nama koja se primjenjuje u rudnicima),¹³ što se nalazi u Ms. fonds turc anc. No 35 u Nacionalnoj biblioteci u Parizu (list 106—112 v.). Objavio ju je N. Beldiceanu u *Les actes des premiers sultans conservés dans*

⁹ M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni*, I deo, Beograd 1955, 99; II deo, Beograd 1966, 94—95.

¹⁰ R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte Bergbaus im Osmanischen Reich — I Europäische Türkei, Nachtrag*, Zürich—New York 1945, 469—487 (pridodati faksimili I—IV).

¹¹ Imam snimak toga zakona iz navedenog deftera. Snimak je načinjen pod mojim ličnim nadzorom. Anhegger nije imao original, već je radio po fotokopijama, a signaturu navodi prema tuđem saopštenju. Simci koje je Anhegger priložio sigurno su iz deftera koji navodim. U defteru za vučitrnski sandžak, pisanom 1544/5. godine (Başvekâlet arşivi, Tapu-tahrir defterleri Nr. 234) postoji isti zakon sa neznatnim razlikama. Rudarski zakon koji su objavili I. Beldiceanu-Steinherr i N. Beldiceanu (*Un règlement minier*

ottoman du règne de Süleyman le Législateur, Südost—Forschungen, Band XXI, 1962, 144—167) iz deftera Nr 167 je ista kanun-nama (upoređi: H. Kaleši, *Jedna prizrenska i dve vučitrnske kanun-name*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije II, Priština 1957, 289—300, Kaleši nije objavio rudarski zakon iz tog deftera koji prethodi kanun-nami za vučitrnski sandžak, ali spominje podatke o rudarskom zakonu). To je kopija rudarskog zakona iz jednog deftera za vučitrnski sandžak.

¹² Anhegger, *Beiträge...*, *Nachtrag*, 475.

¹³ Ima dosta turskih kanuna za rudnike koji se pozivaju na zakon prije osvajanja ili kažu da izvjesni zakon potiče iz tog vremena.

¹⁴ U rukopisu je naslov ovako napisan: قانون نامه و ساپی očigledno pogrešno mjesto قانون نامه سامی

les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II, Paris — La Haye 1964 (str. 257—268 francuski prevod, str. 316—323 turski tekst u faksimilima). Tu kanun-namu je preveo S. Rıza u svojoj studiji *Rudarstvo Kosova i susednih krajeva*, Priština 1968 (str. 248—256). N. Beldiceanu datira tu »sasku kanun-namu« krajem vladavine Bajezida II, prema ostalom materijalu koji se sa tom kanun-namom u zbirci nalazi. Ta kanun-nama ima, takođe, na početku većine odredaba riječ *’ādet* (običaj), što, takođe, navodi na zaključak da su Turci preuzeli »saski zakon« kao običajno pravo.

Ovaj uvod ne služi tome da se dá prikaz turskog rudarskog zakonodavstva, nego da se ukaže na pitanje da li je u »saskim zakonima« za rudnike vučitrnskog sandžaka i u srodnim turskim zakonskim tekstovima služio kao podloga stari srpski rudarski zakon ili su Turci to primili samo kao običajno pravo, ne vodeći računa o starijim srpskim zakonskim tekstovima. To pitanje nije više predmet samo logičkog dosjećanja nego i konkretnog ispitivanja. Prije nešto više od jedne decenije, u dosta kratkom razmaku jedan za drugim izašla su na vidjelo tri rukopisa koja donose tekst rudarskog zakona za Novo Brdo, potvrđenog od despota Stefana Lazarevića. Time je rješavanje problema dobilo sasvim drugi obrt.

U vezi s tim da spomenemo još nešto što se tiče *Kanun-i Sas I i II* u Sarajevskom kodeksu kanun-nama. M. Begović pretpostavlja da su ti rudarski zakoni u turskoj preradi imali kao podlogu rudarske zakone za Novo Brdo i za Srebrenicu.¹⁴ Za takav zaključak postoje izvjesni razlozi. O tome sam imao prilike ranije da kažem nešto.¹⁵

Rukopisi koji sadrže tekst starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo, zakona koji je potvrdio despot Stefan Lazarević, jesu:

1) Čirilički rukopis iz druge polovine XVI vijeka koji sadrži prepis 1412. godine kodificiranih i od despota ponovo potvrđenih »Zakona Novago Brda«.¹⁶ Veći dio teksta te kodifikacije zahvata stari rudarski zakon (»zakon o rupah«) za Novo Brdo, podnesen krajem novembra 1402. u Novom Brdu despotu Stefanu na potvrdu, a potvrđen vjerovatno prije 8. marta 1403. godine. S punom sigurnošću se može tvrditi da je potvrđen prije 11. novembra 1405. godine.¹⁷ Drugi manji dio teksta te kodifikacije sadrži zakon za

¹⁴ M. Begović, *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku*, Glas SANU CCLXXX, Beograd 1971, 42.

¹⁵ U svome prilogu *Da li je poznati rudarski zakon despota Stefana važio i za Srebrenicu* (Simpozium o istoriji rudarstva održan u Zenici 1973. godine, u štampi).

¹⁶ Uporedi moju raspravu *Kada i kako su nastali despoti Stefana zakoni za Novo Brdo*, Godišnjak

Društva istoričara BiH XX (1972—1973), Sarajevo 1974, 41—64.

¹⁷ Iz teksta preambulumu sigurno proizlazi da su Novobrdčani podnijeli zahtjev za potvrdu svog rudarskog zakona u vrijeme kad je despot svratio u Novo Brdo na povratku u zemlju poslije bitke kod Ankare (1402). To je izričito napisano u preambulumu. Po tome što se ne spominje Bajezidova smrt i po

grad Novo Brdo, zakon koji potiče, kako izgleda, iz vremena cara Dušana.¹⁸ Rukopis je izdao 1962. Nikola Radojčić kao rudarski zakon despota Stefana Lazarevića.¹⁹

2) Latinički prepis ranije spomenutog novobrdskog rudarskog zakona, koji je podnesen na potvrdu despotu Stefanu krajem novembra 1402. i potvrđen vjerovatno prije 8. marta 1403. godine, a sigurno prije 11. novembra 1405. godine. To je onaj isti rudarski zakon (»zakon o rupah«) koji je sa preambulumom ušao u kodifikaciju »Zakonâ Novago Brda« iz 1412. godine. Ovaj prepis sadrži nešto drukčiju varijantu novobrdskog rudarskog zakona, a ne sadrži zakonske odredbe za grad Novo Brdo niti despotovu potvrdu od 1412. godine. Napravljen je u Čiprovcu 1638. godine sa ćiriličkog rukopisa, što izričito stoji zapisano u naslovu.²⁰ Rukopis latiničkog prepisa čuva se u Gradskoj biblioteci u Splitu (br. 236).²¹

3) I na kraju, turski prevod gore pomenutog novobrdskog rudarskog zakona u jednom rukopisu koji sadrži bogatu zbirku osmanskih kanun-nama, a čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Tome prevodu posvećen je ovaj rad, o njemu želim da kažem nekoliko riječi i napomena.

Rukopis Nacionalne biblioteke u Parizu pod signaturom *Ms. fonds turc anc. 85* sadrži vrlo bogatu zbirku osmanskih zakonskih spomenika iz prvog vijeka turske vladavine našim zemljama. Mnogi od tih zakonskih spomenika odnose se i na rudarstvo. Među ostalim materijalom postoji u rukopisu i jedna kompilacija rudarskih zakona koja se odnosi na Novo Brdo (list 266—273 v.). Ta kompilacija sadrži prvo prepis zakona koji je načinjen na osnovu sultanske zapovijesti »sa znanjem sandžakbega Vučitrna, kadije Novog Brda i Kemala iz spahijskog reda« oko 1488. godine.²² Drugi dio poslije nastavka zakonskog teksta, a neposredno poslije jedne umetnute bilješke o

tome kako se tekst izražava o sultanu Bajezidu, reklo bi se da je Bajezid još živ u vrijeme kad je pisan preambulum. U svakom slučaju je ispunjen zahtjev Novobrdana, potvrđen je zakon, prije smrti knjezinje Milice (11. novembra 1405), jer je preambulum pisan prije njene smrti.

¹⁸ U ćiriličkom tekstu pred potvrdom despota Stefana stoji napisano »Predislovie cara Stefana« (tekst toga »predisloviija« nije sadržan u prepisu, nije prenesen u prepis). To se, po mome mišljenju, može odnositi samo na predgovor (preambulum) cara Dušana gradskom zakonu za Novo Brdo koji je prilikom kodifikacije »zakonâ Novago Brda« pridodat novobrdskom

rudarskom zakonu, potvrđenom već ranije od strane despota Stefana (vidi o tome moju naprijed citiranu raspravu).

¹⁹ N. Radojčić, *Zakon o rudnicima despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1962.

²⁰ U naslovu stoji napisano da je prepisan »Ex originali Servianis characteribus«.

²¹ Imam fotokopiju toga rukopisa, načinjenu sa fotokopije u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.

²² Taj zakon nije datiran, ali kako su u rukopisu ostali zakoni koje su sastavili sandžakbeg Vučitrna i Kemal iz spahijskog reda iz 1488. godine, to pokazuje da je i kompilacija zakona za Novo Brdo napravljena oko 1488 (vidi: Beldiceanu, *Les actes... II*, 232 i prim. 4).

zakupu rudnika Markovče (Jarkovče?), donosi prevod rudarskog zakona potvrđenog od despota Stefana Lazarevića pod naslovom *Kanun-name-i sabik* (Stara kanun-nama). U rukopisu se taj prevod nalazi na listovima 270—273 v. Tekst je objavio N. Beldiceanu u *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris II — Règlements miniers 1390—1512*, Paris — La Haye 1964 (francuski prevod str. 245—254, turski tekst u faksimilima str. 356—363). Prevod toga teksta napravio je S. Rizaj u svojoj studiji *Rudarstvo Kosova i susjednih krajeva od XV do XVII veka*, Priština 1968 (str. 209—214) bez upoređenja sa srpskim tekstovima. Rizaj je takođe priložio faksimile iz rukopisa (str. 273—277), a za to se poslužio foto-kopijama koje sam mu ja dao. Faksimili koje je objavio N. Beldiceanu jasniji su i bolje se čitaju.

U navedenom djelu (str. 56—57) S. Rizaj daje neka svoja opažanja o tom turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona. On prepričava šta kaže na turski prevedeni preambulum bez upoređenja sa srpskim tekstovima. Za Rizaja imenovanje 24 rudara iz Novog Brda i drugih rudnika da napišu zakon — kako to stoji u tekstu prevoda — »znači da su svi rudnici Despotovine imali svoj zakon identičan novobrdskom, ali je srpski despot nanovo kodifikovao novi rudarski zakon, s ciljem da se u novobrdskoj okolini reorganizuje rudarska proizvodnja«. O odnosu turskog prevoda i srpskog teksta u ćiriličkom rukopisu, izdatog od N. Radojčića, Rizaj veli: »Ako uporedimo oba zakona Stefana Lazarevića, turske i srpske verzije, onda možemo zapaziti da su, sem izvesnih izuzetaka, identični. U uvodu zakona nema bitnih razlika. Prvi pasusi jednog i drugog zakona su istovetni. Što se tiče sadržine u osnovi nema razlike, već su zakonski propisi (članovi) malo pomereni. Naime, srpska verzija ima 52 člana, dok turska samo 35 članova. Članovi 1—31 srpske verzije nalaze se skoro u istom redosledu kao u turskoj verziji.« Rizaj misli samo na rudarski zakon u ćiriličkom rukopisu. Za taj rukopis veli, prema Radojčiću, da je iz druge polovine XVI vijeka. Zatim kaže: »Sudeći po turskim terminima što se nalaze u ovom zakonu srpske verzije, upućuje nas zaključak da je to prepis nekog zakona za vreme Turaka, pošto su Turci tolerisali i upotrebu zakona na staroslovenskom jeziku.« Rizaj se ovdje ne upušta u datiranje kad je donesen zakon niti kad je napravljen turski prevod, nego samo ponavlja da je Beldiceanu datirao posta-

²⁸ Beldiceanu neopravdano rastavlja kompilaciju zakona za Novo Brdo na dio koji je sastavljen 1488. i na dio koji je navodno sastavljen 1494 (prvi dio je objavio pod br. 20, a drugi pod br. 22). Mislim da nije opravdano datiranje drugog dijela sa 1494. godinom (uporedi: Beldiceanu, *Les actes* ... II, 243 i prim 1),

jer se taj datum na koji se Beldiceanu poziva ne nalazi u zakonskom tekstu, nego u tekstu koji je naknadno ušao, koji je umetnut, u bilješci koja se odnosi na zakup rudnika Markovče (Jarkovče?). Po mome mišljenju, čitava kompilacija je načinjena oko 1488. godine.

nak zakona poslije 1391. godine, a nastanak prevoda poslije 1. juna 1455. Ali, ukazuje da je zakon u srpskoj verziji datiran 29. januara 1412.

Turski prevod starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo načinjen je poslije 1455. godine, vjerovatno oko 1488. godine, a svakako prije 1494. godine.²³ Sa sigurnošću se može utvrditi da je prevod načinjen u drugoj polovini XV vijeka, pa prema tome predstavlja najstariji rukopis koji sadrži tekst novobrdskog rudarskog zakona potvrđenog od despota Stefana. Prevod je načinjen očigledno za potrebe kadije koji je kontrolisao rad i poslovanje rudnika Novo Brdo, odnosno rudnika u regionu Novog Brda.

Po svojim odlikama, turski prevod se u izvjesnoj mjeri razlikuje kad je riječ o prevodu preambuluma i o prevodu zakonskog teksta. Prevod preambuluma predstavlja preradu po ukusu Turaka. U originalnom tekstu despot Stefan govori u prvom licu, turski prevodilac stavlja govor u treće lice. Na jednom mjestu gdje je dat Stefanov govor u prvom licu zapravo se izražava treće lice direktnim govorom sa *deyü*. Prevodilac je takođe izostavio počasne titule despota Stefana, pa se takođe grublje izrazio o smrti kneza Lazara, unoseći elemente kojih u originalu nema. Ali je to sve normalno za ondašnja shvatanja, pa sve to što smo spomenuli nije promijenilo smisao. Međutim, u dvije rečenice svoga prevoda prevodilac je promijenio smisao. Izostavio je riječi kojima despot kaže da je oslobodio očinsku zemlju od vlasti sultana Bajezida — kako to stoji u oba srpska teksta. Tako je prema prevodiocu ispalo da je despot Stefan došao u Novo Brdo i da je ondje presretnut od »vlasnika rudnika« (kako veli prevodilac, dok u srpskom tekstu stoji od gradskog zbora) sa zahtjevom da se napiše zakon u vrijeme kad je despot priznao Bajezidovu vrhovnu vlast, a ne poslije bitke kod Ankare (1402), što jasno proizlazi iz oba srpska teksta. Ono što saopštava srpski tekst u oba rukopisa o tome kad je podnesen zahtjev novobrdskog zbora za obnovu i potvrdu »zakona o rupah« koji su oni imali za ranijih vladara, toliko je neposredno iskazano svjedočenje da se ne može nikako uzeti da su kasniji prepisivači promijenili tekst. Prevodilac na turski, međutim, iz razumljivih razloga je mogao izostaviti rečenicu u kojoj despot kaže da je oslobodio svoju zemlju. Povodeći se za turskim tekstom, N. Beldiceanu je kao *terminus post quem*, kada je despot Stefan potvrdio zakon, uzeo 1391. godinu.²⁴ Pri tome nije uzeo u obzir da Stefan Lazarević u to vrijeme nije bio despot, a da i u turskom tekstu — kao i u oba srpska teksta — uz Stefanovo ime stoji titula despota.²⁵

²⁴ N. Beldiceanu, *Les actes...* II, 245 i prim. 1.

²⁵ S. Rizaj (*Rudarstvo Kosova...*, 209, prim. 11) u vezi sa datiranjem ovog zakona kod Beldiceanu upozorava da je zakon morao biti done-

sen poslije 1402. godine, pošto je Stefan titulisan kao despot. Ranije, kad je govorio o tom prevodu srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo (str. 56—57), nije uzeo taj momenat u obzir.

Prevodilac je promijenio smisao još u jednom momentu. On kaže da su Novobrdani izjavili da »oni znaju zakon i da postupaju shodno običaju«, pa da je despot tada pozvao 24 čovjeka iz Novog Brda i iz drugih rudnika kao ljude koji poznaju zakon da ga napišu da bi despot to pečatom potvrdio. U oba rukopisa koji sadrže srpski tekst stoji da je novobrdski gradski sabor tražio od despota Stefana da »im učini zakon o rupah« koji su oni imali za vrijeme ranijih srpskih vladara. Despot je naredio da Novobrdani sazovu porotu od 24 zakletnika iz drugih rudarskih mjesta da oni »učine« prije nego što despot potvrdi. Srpski tekst i tu, očigledno, prenosi neposredno tekst originala, i po jeziku i sadržajno, onakav kakav je sastavljen u despotovoj kancelariji.²⁶ Prevodilac je izostavio iskaz da su Novobrdani imali zakon za vrijeme ranijih srpskih vladara, odnosno zamijenio je taj iskaz da oni znaju zakon i da postupaju po običaju. Shodno tome je prevodilac unio da je despot pozvao 24 čovjeka iz Novog Brda i ostalih rudnika koji znaju zakon da ga napišu. Tu je prevodilac loše shvatio šta je despot naredio zapovijesću da se pozove porota sastavljena od 24 zakletnika (človeke dobře) iz drugih rudarskih mjesta (ne iz Novog Brda).²⁷ Ali tu dolazi do izražaja i to da prevodilac nije htio (ili možda nije smio) spomenuti da je to stari srpski zakon, pa je po njegovom ispalo da je zakon napisan kad je despot dobio od Bajezida na upravu rudnik Novo Brdo. Tome treba dodati da prevodilac neka imena zakletnika prenosi u turski oblik, a neka daje očigledno pogrešno.²⁸ Pogrešno prenijeti imena mogao je, razumije se, i prepisivač.

Kad je riječ o samom zakonskom tekstu, ne mogu se prevodu staviti tako krupne zamjerke kao prevodu preambuluma. N. Beldiceanu ima nešto drukčije mišljenje. »Jezik osmanske verzije — veli on za turski prevod srpskog rudarskog zakona — ne uvažava pravila turske sintakse. To se može protumačiti nevezštinom prevodioca koji prekomjerno slijedi srpski original, čije tehničke termine nije razumio.«²⁹ Kad je riječ o prevodu samog zakonskog teksta, ta je ocjena pretjerana, naročito kad je riječ o tehničkim terminima. Izvjesni uticaj originala možda se zaista može konstatovati

²⁶ Jezik u preambulumu (i u potvrdi iz 1412. godine) drukčiji je nego u zakonskom tekstu. U preambulumu (i u potvrdi) je književni jezik, kancelarijski jezik za vrijeme despota Stefana, a zakonski tekst ima mnogo osobina narodnog jezika. Razlikuje se i jezik rudarskog zakona i gradskog zakona, i to najviše po upotrebi stranih riječi, stranih naziva.

²⁷ To što su ta 24 čovjeka iz drugih mjesta i što predstavljaju porotu, što su zakletnici, »dobri ljudi«, bitno je za procjenjivanje šta je

njima stavljeno u zadatak. Vidi moje tumačenje u radu *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo* (God. Dr. ist. BiH XX), 51—53.

²⁸ Tako je prvi zakletnik *Voin Milik* srpskog teksta postao *Voin Milko* u turskom prevodu, a drugi zakletnik *Vukašin Pipinović* (u latiničkom prepisu stoji *Vuk Pipinović*) u turskom prevodu naveden je u turskoj konstrukciji *Vuk veled-i Pipin* itd.

²⁹ N. Beldiceanu, *Les actes... II*, 55.

na sintaksi. U drugom pogledu prevodilac je ponegdje prilično slobodan prema originalu, iako se to ne može uporediti sa postupkom prevodioca kad je riječ o prevodu preambulumu, gdje namjerno mijenja tekst.

U turskom prevodu su ponegdje došli do izražaja promijenjeni odnosi za vrijeme Turaka. Navodim kao primjer odredbu 17 u turskom prevodu (odredbu 26 prema podjeli koju je napravio N. Beldiceanu, a prema njemu i S. Rizaj). Tu je prevodilac stavio izraz *kadi* (sudija) ondje gdje u latiničkom prepisu iz 1638 (glava 9) stoji »na sudu«. Srpski sud je, valjda, bio porotni, pa izraz *kadi* ne odgovara. To je, međutim, nešto što ne diskvalifikuje prevodioca. Takav prevod je sasvim razumljiv za tadašnjeg prevodioca, kao što su razumljivi i neki drugi slični slučajevi.

Međutim, u toj odredbi prevod je iskrivio smisao. Na tom mjestu je ispalo kao da vrijedi svjedočanstvo *kadije*, bilo da se koji *kadija* nalazi »ondje«, što nema smisla, mjesto da stoji da vrijedi svjedočanstvo bilo kojeg svjedoka koji se ondje nalazi pred *kadijom*, odnosno pred sudom, što odgovara srpskom tekstu i što ima smisla.³⁰ Iako na tom mjestu rečenica »her ki onda *kadi* bulunursa şehadeti makbul ola« nema smisla, N. Beldiceanu je to preveo bez ikakve primjedbe. Isto tako i S. Rizaj, povodeći se za francuskim prevodom. Razumije se da je tu besmislicu mogao napraviti i kasniji prepisivač, izostavljajući neke riječi pri prepisu. Možda je tekst glasio: »Her kim onda *kadi* huzurunda (ili slično) bulunursa şehadeti makbul ola.«

Ne može se očekivati da u turskom prevodu bude nešto o kritici srpskog teksta sa jezičkog stanovišta, ali se mogu postaviti izvjesna pitanja kad je riječ o rudarskim tehničkim terminima iz njemačkog jezika.

U turskom prevodu uvijek stoji *ıştolna*, što znači da je u srpskom rukopisu koji je služio kao podloga prevodu stajalo *štolna* (od *Stolle*, *Stollne*), stariji oblik, bliži originalu.³¹ U oba rukopisa sa srpskim tekstom, u ćirilicom rukopisu iz druge polovine XVI vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine, stoji *štona*.

Ima jedno mjesto u turskom prevodu koje, upoređeno sa srpskim tekstom jedne i druge varijante, izaziva priličnu pometnju. U obje srpske varijante tumačenje toga mjesta nailazi na dosta

³⁰ U latiničkom prepisu ta odredba glasi:

»Za uzbjenje rupe, tko uzbije rupu novu, ili staru preuzbie, kym onde osvedoči tkogode se nameri svaky da e verovan na sudu.«

U turskom prevodu ta odredba glasi:

»Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda *kadi* bulunursa şeha-

deti makbul ola« (N. Beldiceanu, *Les actes...*, II, 359). Tu očigledno nešto nedostaje, a onako kako su Beldiceanu i po njemu Rizaj shvatili i preveli, nema smisla, jer *kadija* treba da presuđuje, a ne da svjedoči.

³¹ Izraz *ıştolna* se sretalo u većini turskih tekstova. Tako je uvedeno i u »saske zakone« u defterima za vučitrnski sandžak iz XVI vijeka.

velike poteškoće. Riješ je o drugom članu u ćiriličkom rukopisu koji nosi naslov *Za uzbyenie šurfa*. On glasi:

»Koi se šurfь koritcem izmekie, treti dьnь tko sedne na šurfь da je njegov, a na koem su stu cigne, ima roka 6 nedělь, a potomь tko ga uzbie da e njegov, i kome e drago delove davati da dava.«

Radojčić je ono *stu cigne* razriješio ovako: »na koem su [mě]stu cigne«. U *Rečniku* tumači: »*cignia*, čl. 2, valjda znak, belega od latinskog *signum*«. Za svoje tumačenje navodi da u češkom srednjovjekovnom rudarstvu postoji izraz »singnare singno crucis; die crutz uberstechen oder ubersetzen«. ³² U latiničkom prepisu taj tekst koji priređuje teškoće napisan je ovako:

»A na koem su stucigne, ima rok 6 nedel posle ako dojde i uzbie, da e njegova.«

Po tome kao da postoji rudarski termin *stucigna*, što nije poznato šta bi moglo značiti. Radojčićevo čitanje biće, ipak, tačno, ali tumačenje riječi *cigne* (u upotrebi je, izgleda, bila samo riječ u množini, plurale tantum) ne bi se moglo bez ikakvog pogovora primiti.

Na odgovarajućem mjestu u turskom prevodu stoji: »Ve şol kuyu ki hornasıyla toprağın çikara«... (A ono okno koje svojom *hornom* izvlači zemlju...). *Horna* je poznat rudarski tehnički termin i znači: okruglo deblo, drveno vitlo za izvlačenje rude na kojem se nalaze ručice slične rogovima. Turski prevod je u svom saopštenju jasan: ako se zemlja malim koritom (*tekne*) izvlači, pa okno ostane napušteno, može drugi da ga »uzbije« poslije tri dana, a ako se vitlom (*horna*) izvlači, može tek ako šest sedmica stoji napušteno. Turski tekst objašnjava tačno o čemu je riječ. U »saskim zakonima« u defterima za vučitrnski sandžak na tom mjestu stoji napisano *خورنا* (*horna*)³³ i razlikuje se od oblika u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona, gdje je napisano *هورنه*, samo upotrebom drugih slova. U *Kanun-i Sas I* u Sarajevskom kodeksu na tom mjestu je napisano *هورك* (*horn*), pa se tumači kao *طوراب* (*dolap*), dok u *Kanun-i Sas II* stoji *هورنا* (*horna*).³⁴

Zašto u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo stoji na mjestu o kojem je riječ izraz *horna*, a zašto u kasnijim prepisima na srpskom jeziku stoji na istom mjestu *cigne*, nisam u stanju da odgovorim.

Jedno mjesto u turskom prevodu starog srpskog rudarskog zakona za Novo Brdo, odredba 23 (odredba 32 po Beldiceanu, odnosno po Rizaju), pomaže da se utvrdi da su dijelovi u kasnijim prepisima istog zakona na srpskom gdje se spominju turske aspre

³² N. Radojčić, *Zakon...*, 88.

³⁴ F. Spaħo, *Turski rudarski za-*

³³ A. Anhegger, *Beiträge...*,
Nachtrag, tabla I.

koni, 147, 153.

(akče) interpolacije kasnijih prepisivača. O tome sam napisao posebnu raspravu.³⁵ U turskom prevodu starog novobrdskog rudarskog zakona o kojem govorimo nigdje se ne spominju akče. Ukoliko se na dva mjesta određuju sume novca, to je iskazano u *perperima*. Međutim, turski zakoni koji se odnose na Novo Brdo i koji u rukopisu prethode prevodu srpskog zakona, gdje god spominju iznose u novcu, iskazuju to u akčama.³⁶

Turski prevod starog srpskog zakona za rudnik Novo Brdo za kritičko procjenjivanje teksta ima najveću vrijednost kad se po sadržaju upoređi sa srpskim tekstovima istog zakona u rukopisu iz druge polovine XVI vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine. Takvo upoređenje daje rezultate koji su od bitne važnosti za procjenu odnosa između dvije varijante rudarskog zakona za Novo Brdo koje sadrže ta dva rukopisa.

Turski prevod, upoređen sa srpskim tekstom u ćirilichkom rukopisu, pokazuje ove razlike:

1) Nema odredaba za grad Novo Brdo; sadrži samo rudarski zakon,

2) Nema potvrde despota Stefana, datirane 25. januara 1412. godine,

3) Odredbe rudarskog zakona u turskom prevodu donekle se slažu sa ćirilichkim tekstom, samo do člana 32 ćirilichkog teksta (prema Radojčićevoj podjeli), dalje se ne slažu; srpski tekst ima znatno više odredaba,

4) I ondje gdje se tekstovi, donekle, slažu, raspored materije nije potpuno isti, izvjesni članovi u ćirilichkom rukopisu ne nalaze se na mjestu gdje su u turskom prevodu, nego su prebačeni na drugo mjesto.

I na kraju da ponovim ono što je ovdje rečeno. To samo potpunosti radi, jer te karakteristike prevoda ne govore o odnosu između dvije varijante. Prevod se u tome jednako odnosi prema obje varijante srpskog teksta. U prevodu je preambulum prepričan po turskom ukusu, pa je čak na dva mjesta prevodilac promijenio smisao; nešto odstupanja ima i u prenošenju zakonskog teksta, ali ne bitnih za procjenu o rasporedu materije.

Turski prevod, upoređen sa srpskim tekstom u latiničkom prepisu iz 1638, ima sličnosti u tome što ne sadrži, kao ni latinički prepis, ni odredbe zakona za grad Novo Brdo niti despotovu potvrdu od 1412. godine, ali se razlikuje po tome što nema osam posljednjih glava koje postoje u latiničkom prepisu. To bi moglo navesti na zaključak da su tih osam glava u prepis naknadno unesene od strane

³⁵ Rasprava nosi naslov *Otkud turske aspre u odredbama zakona Novog Brda* (Spomenica posvećena akademiku J. Vukoviću, predato u štampu).

³⁶ Vidi: N. Beldiceanu, *Les actes...* II, 232—239, 243—245 (turski tekst u faksimilima 348—357).

prepisivača. Bio bi to dosta slobodan zaključak, jer je prevodilac na turski mogao skratiti tekst. To je vrlo vjerovatno, jer se turski prevod završava kaznenom odredbom, a u tome je prevodilac mogao naći motiv da završi. Međutim, *do glave 28 latiničkog prepisa, odnosno do svog kraja, turski prepis se, po rasporedu građe, po redoslijedu članova, slaže sa latiničkim prepisom.* Tekst u ćiriličkom rukopisu — kao što je to istaknuto — ima nešto drukčiji raspored građe, redoslijed odredaba.

Očigledno je u varijanti koju sadrži ćirilički rukopis izvršena preraspodjela materije. Ta preraspodjela nije bila velikog obima, ali je uočljiva. Odredba 6 u turskom prevodu (odredba 15 prema podjeli koju je načinio N. Beldiceanu, a primio S. Rizaj), koja se u latiničkom prepisu nalazi u istom redoslijedu kao u turskom prevodu, u ćiriličkom tekstu je prebačena znatno unazad pod naslov *O zakonu štonskom i mernem polju* (član 42 prema Radojčićевой podjeli), očigledno, u namjeri da se odredbe o »štolni«, »štoni«, grupišu. Iz istih razloga odredbe 33 i 34 turskog prevoda (odredbe 41 i 42 po Beldiceanu, odnosno po Rizaju), koje odgovaraju glavama 25 i 26 latiničkog prepisa, prebačene su u ćiriličkom tekstu pod naslov *O prěuzbienie štone* (čl. 44 i 45 po Radojčićевой podjeli). Latinički tekst pokazuje još i to da je njegova glava 35, koja spada u one glave kojih nema u turskom prevodu, u ćiriličkom tekstu prebačena na drugo mjesto, čak na kraj zakonskog teksta, među odredbe zakona za grad Novo Brdo (čl. XXIII prema Radojčićевой podjeli). To je učinjeno očigledno da bi taj tekst došao pod naslov *O baštinah.*

Isti raspored zakonske materije u turskom prevodu iz druge polovine XV vijeka i u latiničkom prepisu iz 1638. godine pokazuje da su postojali ćirilički rukopisi koji su sadržavali verziju u kojoj materija nije sređena na onaj način kako je sređena u verziji koju sadrži ćirilički rukopis iz druge polovine XVI vijeka. U vezi s tim treba istaći još nešto što dokazuje da je u varijanti koju sadrži ćirilički rukopis izvršeno sređivanje. Svaki član u ćiriličkom tekstu ima naslov.³⁷ U varijanti koja je sadržana u turskom prevodu i latiničkom prepisu većina odredaba, odnosno glava, nema naslova, u turskom prevodu ima svega dva naslova, a u latiničkom prepisu svega četiri (od toga su dvije zadnje glave koje ne postoje u turskom prevodu).³⁸

³⁷ U Radojčićевой podjeli četiri člana nemaju naslov (str. 42 i 56), ali je to Radojčić podijelio kako je on shvatio sadržaj. Te odredbe, međutim, prilikom kodifikacije su došle pod naslov koji im prethodi, one su i sadržajno povezane sa tim naslovima koji im prethode.

³⁸ Nije bez interesa da tamo gdje

je u turskom prevodu prvi naslov u latiničkom prepisu započinje podjela na glave (dotle latinički prepis nema podjelu na glave, nego se poslije preambuluma zakonski tekst nastavlja bez ikakve oznake). Gdje je, pak, u turskom prevodu drugi naslov, ondje je i u latiničkom prepisu naslov.

To što je upoređenjem tekstova utvrđeno, pokazuje da postoje dvije varijante rudarskog zakona za Novo Brdo, obje potvrđene od strane despota Stefana, jedna koja ne sadrži odredbe gradskog zakona ni potvrdu despota Stefana od 1412. godine, čija je zakonska materija manje sređena po naslovima, i druga koja sadrži odredbe gradskog zakona i potvrdu despota Stefana, a ima i potpuniji i po naslovima sređeniji tekst.

Time se potvrđuje ono što se da zaključiti iz upoređenja teksta preambuluma na početku i despotove potvrde na kraju *Zakonâ Novago Brda* u ćirilničkom rukopisu. Preambulum govori o jednom pravnom aktu, izvršenom ranije (vjerovatno krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, a svakako prije 11. novembra 1405. godine), a despotova potvrda o drugom pravnom aktu, izvršenom 29. januara 1412. Preambulum govori o postupku pri despotovoj potvrdi »zakona o rupah«, koji Novobrđani imaju od ranijih vladara, potvrdi uz sudjelovanje porote od 24 zakletnika iz rudarskih mjesta van Novog Brda, a despotova potvrda na kraju ništa ne govori o tom postupku iz preambuluma, već govori o kodifikaciji ranijih »zakonâ Novago Brda«, kodifikaciji u koju je — kao što to pokazuje sam tekst — ušao kao njen najveći dio novobrđski »zakon o rupah« sa svojim ranijim preambulomom, ali je pri tome izvršena i u rudarskom zakonu dopuna i preraspodjela materije.

Turski tekst, upoređen sa ćirilničkim rukopisom i latiničkim prepisom, utvrđuje zaključak da varijanta novobrđskog rudarskog zakona, potvrđenog od strane despota Stefana, koja je sadržana u latiničkom prepisu iz 1638. godine, potiče od teksta novobrđskog »zakona o rupah«, bar što se tiče rasporeda građe i osnovne sadržine odredaba, onakvog kakvog ga je potvrdio despot Stefan vjerovatno krajem 1402. ili u prvoj četvrtini 1403. godine, a svakako prije 11. novembra 1405. godine.³⁹ Pri tome treba isključiti kasnije interpolacije prepisivača u oba srpska teksta.⁴⁰

Srpski prepisi novobrđskog rudarskog zakona, samom svojom pojavom, svojim odlikama, pokazuju da je za unutrašnje cehovske odnose rudara u Novom Brdu za vrijeme turske vlasti u XV, XVI i XVII vijeku važio rudarski zakon, potvrđen od despota Stefana Lazarevića. Turski prevod iz XV vijeka pokazuje da je to bila ona njegova varijanta koja potiče od teksta koji nije sadržavao izmjene i dopune izvršene kodifikacijom od 1412. godine. Međutim, prepisivač iz druge polovine XVI vijeka od koga nam je ostao ćirilički primjerak, kad je preuzeo zadatak da prepíše tekst zakona, oteo je zaboravu drugu varijantu koja je sadržavala kodifikaciju iz 1412.

³⁹ Jasno je da turski prevod ne potvrđuje to i za osam posljednjih glava latiničkog prepisa kojih nema u turskom prevodu. Ali to — kao što je istaknuto ranije — ne mora

značiti da su tih osam glava dodaci kasnijih prepisivača.

⁴⁰ Mislim da se može smatrati da je utvrđeno da su dijelovi gdje se spominju turske aspre dodaci ili modifikacije kasnijih prepisivača.

godine. Taj tekst je služio njemu kao podloga, i to ili kao original ili kao rukopis vrlo blizak originalu.⁴¹ Ali prepisivač iz druge polovine XVI vijeka nije prepisao taj tekst iz pijeteta, nego u praktične svrhe, iako je stari rukopis oteo zaboravu iz pijeteta. Stoga se kod njega vidi namjera da osavremeni tekst, čak ponegdje, glasom ili upotrebom turskog izraza, umjesto starog, da svojim savremenici učini razumljivim poneki stari izraz.⁴² Mora da se pri tome poslužio i rukopisom koji je sadržavao prvu varijantu, rukopisom u važnosti i upotrebi, u kojem su bili kasniji dodaci. Inače se ne može razumjeti otkud u rasporedu materije i u cjelini teksta u ćiriličkom rukopisu druge odlike nego u latiničkom prepisu (i u turskom prevodu koji se slaže sa latiničkim prepisom), a otkud baš u nekim dijelovima ćiriličkog rukopisa, koji se mogu prepoznati kao kasnije interpolacije prepisivača, podudarnost sa latiničkim prepisom.⁴³

Ako turski prevod srpskog novobrdskog rudarskog zakona iz druge polovine XV vijeka i srpski prepisi istog zakona iz druge polovine XVI vijeka, odnosno iz 1638. godine, dokazuju samim svojim postojanjem da je u to vrijeme za unutrašnju upotrebu rudara u Novom Brdu vrijedio zakon potvrđen od despota Stefana Lazarevića, upoređenje sa tekstovima *Kanun-i Sas* u Vučitrnskima defterima iz XVI vijeka ne bi potvrđivalo da su Turci u svoje zvanične knjige unijeli prevod toga zakona. Da li su u njih unijeli modificovani tekst starog srpskog zakona ili su »saske zakone« u knjige za sandžak Vučitrn jednostavno unijeli kao zatečeni običaj, bez obzira na staro srpsko zakonodavstvo, o tome drugi put, kad budem raspravljao o »saskim zakonima« u defterima za vučitrnski sandžak.

⁴¹ Nije moguće da je čitav niz prepisivača oponašao original u pisanju. Ugledanje na original u ćiriličkom rukopisu je vrlo uočljivo.

⁴² U čl. 38 (str. 47 u Radojčićevom izdanju) prepisivač tumači svojim savremenici šta znači izraz *pritopъ* (epitrop), pa kaže: »sirěč vekil«. Turskim terminom tumači tu staru riječ. U čl. 40 (str. 48) prepisivač je zamijenio riječ *spenza* (što potvrđuje latinički prepis) turskim izrazom *harčъ*.

⁴³ Možda bi se podudarnost u tim dijelovima, koji su kasniji do-

daci prepisivača, mogla protumačiti i tako da je prepisivač iz druge polovine XVI vijeka, koji je sačinio ćirilički rukopis koji je došao do nas, dobro znao napamet onako odredbe zakona kako su one formulisane u tekstu koji se smatrao važećim, pa je ponegdje tekst starog rukopisa modificovao prema tom svom znanju. To bi moglo biti, jer se ti kasniji dodaci u obje postojeće varijante baš ne podudaraju potpuno. U ćiriličkoj varijanti nema nekih kasnijih dodataka kojih ima u latiničkoj.

R é s u m é

VERSION TURQUE DE LA LOI MINIÈRE DU DESPOTE
STEFAN LAZAREVIĆ

Au lieu d'un résumé je publie ma communication au congrès des orientalistes à Paris (1973). Le texte est partiellement modifié.

Une compilation des lois minières turques de l'époque du sultan Süleyman le Législateur (1520—1566) a été publiée en 1913 par Fehim Spaho dans *Glasnik Zemaljskog muzeja* (Sarajevo).¹ La publication était faite d'après un manuscrit que j'ai intitulé *Codex des kanun-namés de Sarajevo*.² La compilation contient quatre parties distinctes, dont la première sous le titre *Kanun ve tertibât-i ma'âdin* est l'ordre impérial de 943 (1536/37) aux *kadis* de Novo Brdo et Kratovo. L'ordre se base sur le rapport du *müfettiş* Ömer, *kadi* de Korçë (Albanie). Il prescrit les nouvelles mesures pour une sanation de la crise de production qui s'annonçait dans les mines de Novo Brdo et de Kratovo. Le texte de la compilation qui suit nous avertit de deux ordres impériaux, dont le premier, sous le titre *Kanun ve 'ibārât-i ma'âdin*, est daté (le 25 muharrem 943), et l'autre, portant le titre *Kanun ve tertibât-i şahî fi'l-ma'âdin*, est sans date.

La dernière partie de la compilation citée est la plus étendue et la plus intéressante. C'est le *Kanun-i kadim-i Sas ve 'âdet-i nās-i ma'âdin*, l'«ancienne loi saxonne et la coutûme des mineurs». Ce *Kanun-i Sas* est aussi de temps du sultan Süleyman. Le texte de la loi dans cette rédaction se répète, la première partie (*Kanun-i Sas I*) contient 41 articles et la partie qui suit — la même loi dans une version assez éloignée de la première (*Kanun-i Sas II*) — 92 articles. D'après K. Jireček, auteur de *l'Histoire des Serbes*, ce texte de l'«ancienne loi saxonne» est une traduction de la rédaction serbe de la loi minière allemande (saxonne).³ Mais, il faut souligner qu'en ce temps là le texte de la loi médiévale serbe n'était pas encore découvert. Vl. Skarić, qui a publié un manuscrit turc concernant le travail et la terminologie miniers,⁴ a utilisé dans une monographie (1939) les lois minières turques pour une reconstruction

¹ F. Spaho, *Turski rudarski zakon*, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXV, Sarajevo 1913, sv. 1, 127—149, sv. 2, 151—194 (texte en caractères arabes 139—162).

² B. Đurđev, *Sarajevski kodeks kanun-nama*, *Prilozi za orijentalnu filologiju* VI—VII (1956—1957), 147—158.

³ Jireček—Radonić, *Istorijska Srbija* I, Beograd 1952², 270.

⁴ Vl. Skarić, *Stari turski rukopisi o rudarskim poslovima i terminologiji*, *Spomenik* (Srp. kralj. akademije) LXXIX, 62, Beograd 1936, 5—24.

historique de l'ancien droit et la technologie minières en Serbie et en Bosnie médiévales.⁵ Son procédé est basé sur une conclusion que les »lois saxonnes« dans la version turque tirent leur origine des lois minières serbes et bosniaques. Skarić a été d'avis qu'en Serbie et en Bosnie médiévales existaient plusieurs versions de la »loi saxonne«.⁶

R. Anhegger a publié en 1945 le *Kanun-i Sas-i ma'ādin-i osmanî*.⁷ Selon Anhegger, le texte de cette loi se trouve dans un *hüküm defteri* de 932 (1525/26), mais le texte en fac-similé publié dans son travail tire son origine de *tahrir defteri* du sandjak Vučitrn daté de la même année (Istanbul, Başvekâlet arşivi, Tapu-tahrir defterleri No 133).⁸ La loi contient 37 articles, dont 33 correspondent au texte de *Kanun-i Sas* I et II dans le Codex de Sarajevo.⁹ Novo Brdo, mine la plus connue dans la Serbie médiévale appartenait au sandjak de Vučitrn. La »loi saxonne« dans le defter cité concerne les mines dans les environs de Novo Brdo; on peut supposer avec raison qu'elle est une traduction turque de la loi minière médiévale serbe de Novo Brdo. Par contre, l'usage du mot *'ādet* peut nous entraîner à la conclusion que la »loi saxonne« avait été prise dans le droit ottoman en tant que droit coutumier. Dans cette loi chaque article porte le titre *'ādet*.

Après la Seconde Guerre mondiale fut découverte une copie des lois de Novo Brdo du despote Stefan Lazarević (1389 — despote 1402—1427) dans un manuscrit de la seconde moitié du XVIe siècle. Le code contient deux matières légales: la loi de la mine et la loi de la ville de Novo Brdo. La diète de la ville de Novo Brdo demanda la confirmation de l'ancienne loi minière au novembre de l'année 1402. La loi fut confirmée par un jury, composé des 24 échevins, invités de différentes mines, et sanctionnée par le despote Stefan Lazarević probablement avant la mort du sultan Bayezid (le 5 III 1403), mais en tout cas avant la mort de Milica, la mère du despote (le 11. XI 1405). Ensuite on a codifié les »Lois de Novo Brdo« en

⁵ Vl. Skarić, *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni*, Beograd 1939 (éd. Srp. kralj. akademija, Posebna izdanja knj. CXXXVII).

⁶ Op. cit., 4, 6.

⁷ R. Anhegger, *Beiträge zur Geschichte Bergbaus im Osmanischen Reich — I Europäische Türkei, Nachtrag*, Zürich—New York 1945, 469—487 (+ en fac-similé I—IV).

⁸ Le texte de cette loi existe encore dans *tahrir defteri* No 234 (1544/45). Le texte de la »loi saxonne« (dans le defter No 167 de 1530/31) qui a été publié par I. Beldiceanu-Steinherr et N. Beldiceanu (Südost—Forschungen, Band XXI,

1962, 144—167) est la transcription du kanun-namé dans un defter du sandjak de Vučitrn.

⁹ Pour le texte de *Kanun-i Sas* I et II dans le Codex de Sarajevo R. Anhegger dit: »Dieser Vergleich beweist, dass die §§62—73 in D b (*Kanun-i Sas* II — B. Đurđev) an falscher Stelle stehen... Ordnen wir die Paragraphen der Gesetze I D a, b (*Kanun-i Sas* I et II) nach I' (le kanun dans le defter No 133 — B. Đurđev) so gelangen wir zu einer im grossen und ganzen befriedigenden Anordnung« (Op. cit., 475).

1412. La codification était faite au moyen de l'adjonction du texte d'une loi de la ville de Novo Brdo, restée du temps de l'empereur Dušan, au texte de la loi minière.^{9a} La copie des »Lois de Novo Brdo« du XVIe siècle est une recension plus tardive, conformée dans une certaine mesure aux modifications intervenues dans la période turque. N. Radojčić, en la publiant en 1962,¹⁰ a signalé la parenté qui existe entre les dispositions de cette loi minière de Novo Brdo et de *Kanun-i Sas* I et II dans le Codex de Sarajevo. Radojčić n'a pas pris en considération l'existence de la parenté entre le texte serbe et le *Kanun-i Sas* publié par R. Anhegger.

Il y a encore une copie de la loi minière de Novo Brdo, confirmée par le despote Stefan. Cette copie a été faite en caractères latins en l'année 1638 (Bibliothèque de la ville de Split, No 236). Cette version se distingue du texte publié. Elle contient seulement la loi minière de Novo Brdo, pas la loi de la ville.

Un manuscrit à la Bibliothèque Nationale à Paris (Ms. fonds turc anc. 85) contient une riche collection de kanun-namés dans laquelle se trouve une compilation des kanuns et ordres qui se rapportent à la mine de Novo Brdo. Le texte en a été publié par N. Beldiceanu (*Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris* II, Paris—La Haye 1964, 348—363). Il s'achève par une traduction turque de la loi minière du despote Stefan mentionnée ci-dessus. On peut conclure que la traduction a été faite probablement en 1488, mais en tout cas après 1455 et avant 1494,¹¹ pour les besoins des *kadis* qui contrôlaient l'activité minière. Cette traduction contient aussi seulement la loi minière, pas la loi de la ville de Novo Brdo qui se trouve dans le texte serbe publié.

La traduction mentionnée ne représente pas dans le préambul du document une traduction au sens actuel du mot. Le préambul n'est pas traduit mot à mot. Dans le texte serbe Stefan Lazarević emploie la première personne, tandis que dans la traduction turque est employée la troisième personne. Les titres honorifiques de Stefan Lazarević y ont été omis. Le texte du préambul est refait de la manière convenante aux Turcs. Pourtant ce procédé n'a pas changé le sens du texte. Mais le traducteur l'a changé en deux cas. Il a omis la proposition dans laquelle le despote dit qu'il a libéré son

^{9a} Voir mon article *Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo*, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* XX (1972—1973), Sarajevo 1974, 41—64.

¹⁰ N. Radojčić, *Zakon o rudnici: ma despota Stefana Lazarevića*, Beograd 1952 (éd. Srp. akademija nauka i umetnosti).

¹¹ Novo Brdo fut occupé en 1455. La compilation citée fut faite en 1488. N. Beldiceanu n'a pas raison quand divise le texte de la compilation en deux parties (*Les actes...* II, 232—239 et 243—254) et quand date la seconde moitié du texte avec l'année 1494. Cett' année est la date d'une interpolation au texte de la loi (*Ibidem*, 244).

pays de la puissance turque. D'après le texte resté il semble que le despote soit venu à Novo Brdo au temps quand il a conclu la paix avec Bayezid après la bataille de Kosovo (1389), et non quand il a libéré son pays après la bataille d'Ankara (1402). C'est pourquoi N. Beldiceanu a pris l'année 1391 comme *terminus post quem* la loi a été écrite. Puis le traducteur dit que la loi était écrite par les 24 experts miniers de Novo Brdo et des autres mines. Selon le traducteur les experts ont été invités par le despote. Il y a malcompris le texte. C'est facile à comprendre, parce que le texte y est assez incompréhensible dans le texte serbe.

Le texte de la loi même dans la traduction turque et dans la version serbe publiée s'accorde jusqu'à l'article 32 du texte serbe. Dans cette partie là il y a par endroits des diversités entre deux textes. D'ailleurs, entre la traduction turque et la version serbe publiée existent des différences remarquables.

La version serbe publiée est plus ample. Dans la partie qui contient la loi minière elle a 52 articles, tandis que la traduction turque contient 36 articles. La version serbe publiée comprend aussi 23 articles de la loi de la ville de Novo Brdo.

»La langue de la version ottomane — dit N. Beldiceanu pour la traduction turque de la loi minière de Novo Brdo du despote Stefan Lazarević — ne respecte pas la syntaxe turque. Ce qui peut s'expliquer par maladresse du traducteur, suivant de trop près l'original serbe dont il ne comprenait pas les explications techniques.«¹² S'il agit du texte de la loi minière sans le préambule, ce jugement est à peu près exagéré.

Mais, il y a — comme nous avons dit — encore un manuscrit serbe de la loi minière de Novo Brdo du despote Stefan, le manuscrit de 1638 en caractères latins. En publiant le texte des »Lois de Novo Brdo«, N. Radojčić a souligné que ce manuscrit a, peut-être, son origine dans une version de la loi minière serbe plus ancienne que la version publiée.¹³ Mais il n'a pas utilisé ce manuscrit pour une édition critique. A l'exception de huit articles au bout de texte serbe, qui n'existent pas dans la traduction turque, les textes de ce manuscrit serbe inédit et de la traduction turque de la loi minière serbe s'accordent, par leur contenu et par leur composition de la matière, d'une manière impressionnante.

Kanunname-i sabik c'est le titre de la loi minière serbe de Novo Brdo dans le manuscrit turc. N. Beldiceanu le traduit le »réglement des temps immémoriaux«. C'est la plus ancienne version de la loi minière serbe de Novo Brdo. Quoique le traducteur a par places modifié le sens du texte et malcompris quelques explications, la traduction turque de la loi minière de Novo Brdo du temps du

¹² N. Beldiceanu, *Les actes... II*, 55.

¹³ N. Radojčić, *Op. cit.*, 61.

despote Stefan Lazarević dans le manuscrit parisien cité ne peut être passée sous silence lorsqu'on établit le texte critique de la loi minière serbe de Novo Brdo.

La traduction turque affirme la conclusion que la version de la loi minière de Novo Brdo dans le manuscrit de 1638 est le texte qui a été confirmé par despote Stefan avant la codification des »Lois de Novo Brdo«. La traduction turque et le manuscrit serbe inédit, la copie en caractères latins de 1638, ont la même composition de la matière légale. Leur ordre des articles diffère, par places, du ordre dans le texte édité, dans le texte de la codification de 1412, aussi jusqu'à l'article 32 du texte serbe édité, jusqu'où existe la concordance relative.

L'analyse des textes serbes et leur comparaison avec la traduction turque indiquent que les versions serbes impliquent des interpolations ultérieures. D'autre part, la comparaison du texte turc avec les textes serbes montre que les fautes dans la traduction turc de loi serbe dans le manuscrit cité proviennent non seulement du traducteur mais encore du copiste du manuscrit.¹⁴

¹⁴ Par exemple, une proposition dans le texte traduit est écrite: »Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda kadi bulunursa, şehadetî makbul ola« (N. Beldiceanu, *Les actes*... II, 359). C'est un non-sens. La comparaison avec le texte serbe dans

la manuscrit de 1638 montre que cette proposition dans l'original a été écrite: »Ve dahi bir kimesne bir kuyu uzboy etse, gerek yeni gerek eski, her kim onda kadi huzurunda (ou un autre synonyme) bulunursa, şehadetî makbul ola.«